

Middenklassegezinnen in herstructurerings- wijken

*Lia Karsten en
Eva van Kempen*

Dr.ir. L. Karsten en drs. E.T. van Kempen zijn verbonden aan respectievelijk het AME en de Vakgroep Sociale Geografie van de Universiteit van Amsterdam. Dr. Karsten publiceerde onder meer over kinderen, gezinnen en stedelijke ruimte in *Geografie, Area* en *Journal of Housing and the Built Environment*. De publicaties van Drs. Van Kempen omvatten onder meer artikelen over stedelijke tweedeling en armoede in *Urban Studies* en *American Behavioral Scientist*.

Adressen: AME/Universiteit van Amsterdam
Nieuwe Prinsengracht 130
1018 VZ Amsterdam
T (020) 525 40 86
E-mail: c.j.m.karsten@frw.uva.nl

Samenvatting

Dit artikel gaat over de betekenis van de buurt en de stad voor het dagelijks leven van middenklassegezinnen met kinderen die recent een nieuwbouwoopwoning in een herstructureringswijk gekocht hebben. In drie Amsterdamse herstructureringswijken zijn interviews afgenomen over het gebruik van buurt en stad en de contacten met en houding tegenover buurtgenoten en zittende (huur)bewoners. De ondervraagden leiden een actief bestaan, waarbij men zowel op de eigen buurt als op de gehele stad georiënteerd is. Men gaat primair om met gelijkgestemde buurtbewoners: mensen met een vergelijkbare middenklassestatus. Verschillen in etniciteit zijn minder belangrijk. De meeste geïnterviewden zijn (redelijk) tevreden met hun woning en woonomgeving, waarbij zij de wijdere buurt nauwelijks meewegen. Twijfels betreffen de eisen die zij vanwege kinderen aan woning (grootte) en omgeving (veiligheid) stellen. In het stedelijk woningbouwbeleid zou aan huishoudens met kinderen meer aandacht moeten worden besteed.

1 Inleiding

Vanaf het midden van de jaren zestig, de start van de suburbanisatie in Nederland, hebben gezinnen met kinderen massaal de stad verlaten. Vooral middenklassegezinnen konden zich deze verhuizing veroorloven. Deze trek uit de stad is nog steeds aanwezig. Op bescheiden schaal lijkt er echter een kentering gaande gezien de belangstelling van steeds meer (bijna) gezinnen voor het wonen in de stad. Lang niet allen slagen er echter in om deze wens te verwezenlijken (Reijndorp e.a. 1998). De druk op de stedelijke woningmarkt is immers groot, het aanbod grote woningen klein en voorzover er koopwoningen worden aangeboden, liggen de kooprijzen tegenwoordig doorgaans hoger dan in de suburbs.

Waar komt deze kentering in de stedelijke oriëntatie van gezinnen die ook wel elders een huis kunnen kopen, vandaan? De achtergronden hiervan lijken zowel in veranderingen van de stedelijke en suburbane leefomgeving zelf, als ook in meer algemene sociaal-culturele veranderingen te liggen:

1 Van werkcentrum is de stad geworden tot een centrum van consumptie en schouwtoneel voor evenementen (Castells 1993).

- 2 Tegelijkertijd heeft de massale omvang van het suburbanisatieproces de kwaliteit van het suburbane wonen veranderd (Hirsh 1977), wat tot uiting komt in zowel hoge dichtheden als een slechte bereikbaarheid (files).
- 3 De positie van vrouwen is ingrijpend veranderd; werkende moeders zijn eerder regel dan uitzondering (SCP 2000). Het met het combineren van taken gepaard gaande strakke tijd-ruimte budget maakt wonen in de stad een aantrekkelijke optie (Droogleever Fortuijn 1993).
- 4 De professionalisering van de samenleving en de daarmee samenhangende toename van het aantal hoger opgeleiden in de sociaal-culturele sector houdt ook de toename van het aantal huishoudens met een stedelijke oriëntatie en leefstijl in (De Wijs-Mulkens 1999).
- 5 Met de opkomst van een allochtone middenklasse ontwikkelt zich een nieuw stedelijk publiek dat de stad al als familieterritorium kende, maar nu ook de stad verkent als locatie voor sociale stijging.

Over de nieuwe stedelijke middenklassegezinnen die we op grond van deze veranderingen in de stad mogen verwachten, gaat dit artikel.

Als groep nemen de middenklassegezinnen geen expliciete plaats in het stedelijk vernieuwingsbeleid in. In de nota Stedelijke Vernieuwing (Ministerie van VROM 1997) wordt slechts in algemene zin gesproken over bewoners, draagkrachtige huishoudens en doorstromers. In het stedelijk woningbouwprogramma, zoals tot nu toe verwezenlijkt, blijkt het 3/4-kamer appartement nog steeds dominant, terwijl gezinnen met kinderen al snel 5/6 kamers nodig hebben. In de praktijk worden stedelijk gerichte gezinnen dus slechts mondjesmaat bediend. Kennelijk wordt het beeld van de huishoudens voor wie het aantrekkelijk is om in de stad te wonen, nog steeds bepaald door dat van de alleen- of hooguit samenwonende, carrière gerichte YUP (Young Urban Professional), die in de discussie over de nieuwe stedelijke orde zo'n belangrijke rol is toebedeeld (Short 1996).

Het is dus nog niet goed mogelijk om op basis van wat er tot dusver gebouwd is, een oordeel te vellen over het succes van het woningdifferentiatiebeleid en aanbevelingen te geven over de wijze waar-

op dit zou moeten worden voortgezet. Vooral nog gaat het om kleine projecten en kleine groepen. Niettemin bieden de al gerealiseerde projecten de mogelijkheid om inzicht te krijgen in vragen naar de wijze waarop huishoudens met kinderen buurt en stad in functioneel opzicht gebruiken (paragraaf 4), naar hun onderlinge relaties en die met de overige (huur) buurtbewoners (paragraaf 5), naar de waardering van hun woonomgeving en meer in het algemeen van het wonen in de stad (paragraaf 6). In dit artikel baseren wij ons op onderzoek in een aantal recent gebouwde koopwoning projecten. In paragraaf 2 worden deze projecten in het kort beschreven; in paragraaf 3 gaan wij in op de vraag om welke gezinnen het nu eigenlijk gaat.

2 De onderzoekslocaties

Woningdifferentiatie lijkt het laat twintigste-eeuwse antwoord op tal van grootstedelijke problemen, variërend van sociaal verval van buurten en het gebrek aan sociale cohesie in deze buurten tot een versterken van de stedelijke economie (Van Kempen en Priemus 1999). In de Nederlandse grote steden, waar de sociale huurwoning domineert, heeft woningdifferentiatie vooral de betekenis gekregen van het realiseren van (duurdere) koopwoningen in door huurwoningen gedomineerde vroege naoorlogse wijken. Nieuwbouwoopprojecten voor gezinnen zijn (nog) schaars en bovendien vaak verschillend van karakter. In dit artikel baseren wij ons op onderzoek in het voorjaar 2000 verricht in drie nieuwbouwprojecten in Amsterdam door studenten Sociale Geografie. Daarnaast wordt verwezen naar eerder – eveneens door studenten Sociale Geografie verricht, niet gepubliceerd – onderzoek onder bewoners van nieuwbouwoopwoningprojecten in Amsterdam (Krämer 1998; Van Rooijen 1998) en in Den Haag (Tijsseling 2000).

In dit artikel komen koopwoningprojecten in drie typen probleembuurten aan de orde:

- 1 Indische buurt in Amsterdam Oost: een vroeg twintigste-eeuwse stadsvernieuwingsbuurt. De nieuwbouwprojecten dragen hier een kleinschalig 'inbrei'-karakter. Ook de Haagse Transvaalbuurt, waar af en toe naar verwezen wordt, hoort bij dit type.
- 2 Overtoomse Veld in Amsterdam West: een vroeg naoorlogse uitbreidingsbuurt. De koopwoning-

gen zijn geconcentreerd in een nieuwbouwproject, Oostoever, en liggen afzijdig van de oudere bebouwing.

- 3 Bijlmermeer: de naoorlogse hoogbouwwijk bij uitstek. Ook hier is de nieuwbouw geconcentreerd. Hier onderzochten wij Nieuw Geinwijk.

De onderzochte complexen in de Indische buurt liggen verspreid. Zij vormen onderdeel van een zevental herstructureringsprojecten (368 woningen in totaal): 25% in de sociale sector en de rest voor de markt. Het gaat hier voornamelijk om appartementwoningen. De Oostoever is gebouwd op het terrein van de voormalige rioolwaterzuiveringsinstallatie aan de rand van de Sloterplas. Het complex bestaat uit ruim 1100, merendeels eengezins(koop)woningen. Nieuw Geinwijk is een van de twee laagbouwwijken die in Bijlmermeer gebouwd zijn als antwoord op de sociale problemen in deze hoogbouwwijk, nog voordat de Sociale Vernieuwingsdiscussie van start ging. Het complex (300 voornamelijk eengezins(koop)woningen) is gebouwd op een plek waar voorheen twee hoogbouwflats stonden.

Bij 57 gezinnen met kinderen is een enquête afgenomen. De enquête bestond uit gestructureerde en open vragen. Het aantal gezinnen waarop wij onze bijdrage baseren, is niet groot. De uitkomsten zijn echter consistent met de uitkomsten uit eerdere onderzoeken (Krämer 1998; Van Rooijen 1998; Tijsseling 2000). Het volgende betoog moet dan ook gelezen worden als een zoektocht naar inzichten die het stedelijk herstructureringsbeleid nuanceren en die als basis kunnen dienen voor verder onderzoek. Een kanttekening moet nog gemaakt worden bij ons gebruik van het begrip 'buurt'. In het onderzoek is gebruikgemaakt van een van tevoren geografisch vastgelegde buurtomschrijving. Gezien het verschil in voorzieningenniveau in de drie onderzoeksgebieden is de omschrijving ruim bemeten; men moet bepaalde activiteiten immers in de buurt kunnen doen. In de Bijlmermeer is de Amsterdamse Poort en in de Indische buurt de Dappermarkt, markten die formeel niet in deze stadsdelen liggen, bijvoorbeeld tot de 'buurt' gerekend. Deze buurtomschrijving (voortaan aangeduid als de 'functionele buurt') vormde het uitgangspunt bij de gesprekken; waar in de gestructureerde vragen sprake is van 'buurt' wordt dus ge-

doeld op de functionele buurt (zie tabel 5). Tijdens de gesprekken bleek echter dat de buurt waarop de respondenten doelen wanneer hun sociale leven en belevingswereld ter sprake komt, een geringere omvang heeft en in het geval van Nieuw Geinwijk en de Oostoever samenvalt met het nieuwbouwcomplex, waarin ze wonen. Waar dit aan de orde is, spreken wij voortaan van de 'beleeftde buurt'.

3 De ondervraagde gezinnen en hun beweegredenen voor het kopen in de stad

De ondervraagde gezinnen beantwoorden aan het beeld dat we ons op basis van de in de inleiding geschetste ontwikkelingen kunnen vormen. Het gaat merendeels om kleine gezinnen met jonge kinderen waarvan beide ouders werken en waarvan althans een deel nog gezinsuitbreiding verwacht. De ouders zijn hoogopgeleid en in de fase van hun leven dat zij carrière maken (ruim tweederde van de gezinshoofden is ouder dan 30 maar niet ouder dan 40 jaar) en het gezinsinkomen is ruim bemeten. Enkele huishoudens bestonden uit alleenstaande moeders of personen met een studerende partner. De ondervraagde gezinnen in de Bijlmermeer wijken enigszins af van het hierboven geschetste beeld. De gezinnen hier zijn groter (8 huishoudens tellen 5 of meer personen), de kinderen zijn ouder en de ouders hebben een minder hoge opleiding en dito inkomen. Het meest opvallend hier is echter dat vrijwel alle ondervraagde huishoudens (op 4 na) van Surinaamse of van gemengd Nederlands-Surinaamse afkomst zijn. In beide andere wijken vormen Nederlanders de meerderheid, hoewel ook hier gesproken is met allochtone (in iedere buurt 5) en 3 gemengd Nederlands-allochtone gezinnen. Het blijkt dat de allochtone meer dan de autochtone huishoudens behoren tot de categorie van sociale stijgers: middenklasse in opvattingen en gedragingen maar (nog) achterblijvend wat betreft opleiding (en ook inkomen). In tabel 1 wordt een overzicht gegeven van de dominante kenmerken van de geïnterviewden.

De verhuishistorie laat zien dat de ondervraagde Nieuwe Gein-bewoners een geval apart vormen. Zij zijn een voorbeeld van de verhuiscarrière in eigen buurt en daarmee van het welslagen van het gevoerde herstructureringsbeleid in de Bijlmermeer. Dertien van hen woonden al in Amsterdam Zuid-Oost, op twee na in een hoogbouw- of etagewoning.

Tabel 1: De ondervraagde huishoudens aan de hand van de meest voorkomende gezinskenmerken

	Indische buurt N=16	Overtoomse Veld N=23	Bijlmermeer N=18	Totaal N=57
Gezinsgrootte	3 (56%)	3 (52%)	4 (39%) 5 (39%)	3 (42%) 4 (35%)
Gezinssamenstelling	2 volwassenen met kind(eren) (94%)	2 volwassenen met kind(eren) (96%)	2 volwassenen met kind(eren) (83%)	2 volwassenen met kin(deren) (91%)
Leeftijd gezinshoofd	31 t/m 40 (88%)	31 t/m 40 (65%)	31 t/m 40 (56%)	31 t/m 40 (68%)
Leeftijd jongste kind	0 t/m 3 jaar (75%)	0 t/m 3 jaar (60%)	4 t/m 12 jaar (61%)	0 t/m 3 jaar (52%)
Etniciteit	autochtoon-Nederlands (63%)	autochtoon-Nederlands (57%)	Surinaams (67%)	autochtoon-Nederlands (46%) Surinaams (26%)
Opleiding (hoogste in huishouden)	universiteit/hbo (75%)	universiteit/hbo (70%)	universiteit/hbo (39%) havo/mbo (27,8%)	universiteit/hbo (61%)
Een- of tweeverdieners	tweeverdieners (68%)	tweeverdieners (70%)	tweeverdieners (78%)	tweeverdieners (65%)

Ook in de Indische buurt en het Overtoomse Veld komen alle gezinnen op 3 na uit Amsterdam, maar minder vaak uit het eigen stadsdeel (respectievelijk 7 en 3) of uit de eigen buurt.

De belangrijkste redenen waarom men naar de nieuwe woning verhuisd is, lopen overigens in de drie buurten weinig uiteen. Het kopen op zich in combinatie met de gunstige prijs-kwaliteitverhouding gaf voor veel gezinnen de doorslag. Met name in de Bijlmermeer geven veel ondervraagden aan dat zij de stijgende huren wilden ontwijken: 'De huur ging steeds omhoog, het is tegenwoordig veel goedkoper om te kopen.' Ruim de helft van de ondervraagde gezinnen (31) zegt dat de buurt zelf ook een rol heeft gespeeld in hun besluit. In Zuid-Oost, maar vooral ook in Overtoomse Veld, heeft dit betrekking op de kwaliteit van de nieuwe woonbuurt als plek om kinderen te laten opgroeien: 'Een belangrijke reden om hier naar toe te verhuizen zijn de kinderen. De vorige buurt ging hard achteruit. Hier is ruimte om buiten te spelen' (Surinaamse in Overtoomse Veld). Daarnaast speelt een rol dat men verwacht dat in de nieuwe buurt met veel koopwoningen de woonomgeving niet snel verslont: 'In de vorige buurt hield niemand iets schoon, hier wel. Mensen die een woning kopen zijn toch anders' (Nederlandse in Overtoomse

Veld). In de Indische buurt spelen andere argumenten om juist hier te willen wonen. De sfeer en de voorzieningen in de Indische buurt wil men niet graag missen: 'Het is hier een leuke buurt en veel voorzieningen zijn vlakbij, het Flevopark, het kinderdagverblijf, openbaar vervoer. Er zijn winkels. Ik kan alles dichtbij huis krijgen' (Nederlandse uit etnisch gemengd huishouden). In Overtoomse Veld speelde de gunstige ligging van het project ten opzichte van het Centrum en de voornaamste uitvalswegen een belangrijke rol.

In alledrie de wijken blijkt de bereikbaarheid van het werk een belangrijke reden om in Amsterdam te blijven wonen: 'Ik werk zelf in Amsterdam en mijn vrouw in Zuid-Oost, ook de kinderen zitten hier in de buurt op school. De ligging van de woning is voor ons ideaal' (Surinamer uit gemengd huishouden Bijlmermeer). Verder blijkt dat sommigen een voorkeur hadden voor of het blijven wonen in de oude buurt of op niet te grote afstand. Een Nederlandse uit Overtoomse Veld: 'Wij komen uit Oud-West en zouden eigenlijk daar willen blijven wonen. Voor ons is dit (de Oostoever) echt de uiterste grens. Het mag niet verder weg van het centrum.' Er lijkt een trend (zie tabel 2) in de verhuisbeweging waarbij mensen zich op een bepaald deel van de stad oriënteren: West op West en Zuid-Oost

Tabel 2: De dominante verhuishistorie gekenschetst aan de hand van de vorige woning en de verhuisredenen.

	Indische buurt N=16	Overtoomse Veld N=23	Bijlmermeer N=18	Totaal N=57
Vorig stadsdeel	Oost (44%) West (31%)	West (65%)	Zuid-Oost (72%)	West (37%) Zuid-Oost (26%)
Vorig woningtype	Flat of etagewoning (81%)	Flat of etagewoning (78%)	Flat of etagewoning (62%)	Flat of etagewoning (74%)

op Zuid-Oost. Ook in Oost zien we dit verschijnsel terug, zij het minder overtuigend. Niet buurtgebondenheid, maar eerder stadssector-gebondenheid of stadgebondenheid lijkt een belangrijk punt in het kiezen van een woonlocatie in de stad.

4 Het gebruik van buurt en stad

Een van de achterliggende motieven van het herstructureringsbeleid en de daarbijbehorende woningbouwdifferentiatie is het vergroten van het draagvlak van stedelijke voorzieningen. Voorstanders, met name uit de beleids sfeer, zijn van mening dat koopwoningen rijkere bewoners in de stad houden, waardoor vervolgens meer voorzieningen instandgehouden kunnen worden (Ministerie van vrom 1997). Anderen, met name wetenschappers, wijzen erop dat mensen tegenwoordig veel mobiel zijn en dat de wijk als sociaal integratiekader al sinds de jaren vijftig heeft afgedaan (Van Kempen 1987; Blokland-Potters 1998). Reeds van Doorn (1955) wees er echter al op dat er grote verschillen bestaan tussen groepen bewoners en de mate waarin zij lokaal gebonden zijn. Hij noemde onder andere kinderen als zeer lokaal gebonden. Zou het zo zijn dat gezinnen met kinderen nog steeds meer aan buurt en wijk gebonden zijn?

In onze onderzoeken is gekeken naar de locaties van het werk en van de gebruikte winkels, vrijetijdsvoorzieningen (inclusief de openbare ruimte), scholen en kinderopvang. Alle ondervraagde gezinnen wonen ten minste een jaar in hun huidige woning, zodat we mogen verwachten dat in grote lijnen de patronen in het voorzieningengebruik zijn uitgekristalliseerd.

De meeste huishoudens zijn tweeverdienend (37) en beide partners verlaten doorgaans dagelijks de buurt om te werken. Wel werkt in vrijwel alle huishoudens ten minste één van de partners in

Amsterdam of directe omgeving (Diemen, Duiven drecht, Amstelveen, Schiphol). In ongeveer de helft van de huishoudens geldt dat voor beide partners. In de Bijlmermeer werkt eenderde (10) zelfs in het eigen stadsdeel. Het krappe tijdbudget van tweeverdieners en de verantwoordelijkheid voor de opvoeding van jonge kinderen speelt hier zeker een rol men wil niet te ver van het werk wonen.

Wat de andere dagelijkse bezigheden betreft is het beeld gedifferentieerd. Dat heeft onder meer te maken met het voorzieningenniveau in de drie onderzoeksbuurten en hun ligging ten opzichte van het centrum van Amsterdam. De buurten zijn in dit opzicht zeer verschillend. Sinds het winkelcentrum Amsterdamse Poort geopend is, lijkt stadsdeel Zuid-Oost zich tot een stad in een stad ontwikkeld te hebben. Deze ontwikkeling is echter ten koste gegaan van onder meer buurtwinkelcentrum Ganzenhoef. Daartegenover staat het schaars bedeelde Overtoomse Veld met zijn buurtwinkelcentra (Allebéplein en Sierplein) en de Indische buurt met zijn variëteit aan verspreid liggende winkels, cafés en de nabije drukke dagmarkt, de Dappermarkt.

Tabel 3 laat zien waar de boodschappen worden gedaan en om hoeveel huishoudens het gaat. Niet verrassend worden de dagelijkse boodschappen vooral in de – functionele – buurt gedaan. Dat geldt ook voor het afhalen van eten. Regelmatig wordt eten gehaald (44 huishoudens doen dit één keer per maand of vaker). Voor deze tweeverdienende huishoudens is eten halen duidelijk onderdeel van de monetaisering van het huishouden. In Overtoomse Veld wordt het nabije Allabéplein door veel huishoudens gepasseerd ten gunste van het verder gelegen Sierplein: 'Het Allabéplein heeft een slechte naam, vanwege de relletjes. En dat is terecht', aldus

Tabel 3: De belangrijkste plaatsen in de functionele buurt voor het doen van boodschappen en marktbezoek en het aantal gezinnen dat deze plaatsen regelmatig bezoekt.

	Indische buurt N=16	Overtoomse Veld N=23	Bijlmermeer N=18	Totaal N=57
Dagelijkse boodschappen	Javastraat (10) en/of Insulindeweg (4)	Sierplein (18) en/of Allabéplein (11)	Amsterdamse Poort (14) en/of Ganzenhoef (4)	In de buurt (50)
Niet-dagelijkse boodschappen	Javastraat (6)	Sierplein (5)	Amsterdamse Poort (13)	In de buurt (24)
Markt	Dappermarkt (16)	-	Ganzenhoef (9) en/of Amsterdamse Poort (9)	In de buurt (34)

een bewoonster. Enkele ondervraagden doen de dagelijkse boodschappen in de buurt van het werk: 'In Amstelveen [werkplek] heb je veel meer keus en het is handig; ik stop alles in de auto.'

Voor de niet-dagelijkse boodschappen gaan de bewoners in de Indische Buurt en het Overtoomse Veld merendeels de buurt uit en de stad in. In de Bijlmermeer daarentegen blijkt de Amsterdamse Poort voldoende te bieden te hebben om de bewoners ook in dit opzicht aan de buurt te binden, ook al gaan ook hier een paar gezinnen regelmatig naar de stad om inkopen te doen. Overwegingen om naar de stad te gaan om boodschappen te doen, maar ook om uit eten te gaan of het café te bezoeken terwijl in de eigen buurt of stadsdeel dergelijke voorzieningen ook aanwezig zijn, hebben vooral betrekking op het soort aanbod. Ook in eerder onderzoek onder 'nieuwe kopers' in drie Amsterdamse stadsbuurten (Krämer 1998) uitten de respondenten zich in dezelfde zin. Alles is in principe wel in de buurt, maar niet van het juiste soort. Wat men mist zijn de *goede* boekwinkel, *andere* kledingzaken, de reformwinkel, de *cult*videotheek, een *goede* viswinkel. Een Turkse uit het Overtoomse Veld zegt het zo: 'Ik zou het leuk vinden als er ook andere luxere winkels in de buurt komen. Niet te luxe, maar iets ertussenin. Een grote Albert Heijn, mooie kleding en schoenenzaken.' Een Marokkaan uit de Indische buurt geeft aan dat hij het jammer vindt dat Nederlandse winkels in de buurt verdwijnen. Overigens wordt dit selectieve aanbod in de buurt door bewoners niet ervaren als een ernstig probleem. Men woont in de buurt, maar leeft in de stad.

In de vrije tijd zijn de ondervraagden, zeker voor gezinnen met kleine kinderen, opvallend uithuizig, met name in de Indische buurt en het Overtoomse Veld. Zevenendertig huishoudens gaan een keer per maand of vaker uit eten. Hiervoor, alsook voor het café, gaat men doorgaans naar het Centrum of elders in de stad. In de Indische buurt worden echter ook etablissementen in de buurt bezocht. De aanwezigheid van enkele trendy cafés en restaurants als het Badhuis en de Ponteneur wordt zeer gewaardeerd en men gaat hier ook naar toe. Noch de Bijlmermeer noch het Overtoomse Veld kent deze situatie. Vrijwel alle respondenten gaan verder ten minste een keer per half jaar naar voorstellingen in de stad. Het buurthuis vervult vrijwel geen enkele functie; van de (buurt) bibliotheek daarentegen wordt door de gezinnen met kinderen intensief gebruikgemaakt.

Voor sporten blijft de helft van de respondenten in de eigen buurt. De aanwezigheid van een geschikte sportschool speelt hierbij een rol. Daarnaast wordt er ook informeel gesport en worden de kwaliteiten van de eigen woonomgeving benut. In Overtoomse Veld wordt de Sloterplas en het belendende park geroemd. In de Indische buurt geldt hetzelfde voor het Flevopark. Opvallend is dat het groen in de groene Bijlmer door haar bewoners niet genoemd wordt; men lijkt er weinig gebruik van te maken. Met het oog op de kinderen worden de genoemde parken als een grote kwaliteit gezien. Men gaat er sporten maar ook wandelen, eendjes voeren en spelen. In dit verband heeft ook het centrale pleintje van de Oostoever een functie als speel-

én ontmoetingsplaats. Kinderen spelen er en ouders komen er elkaar tegen. De pleinen in de Indische buurt worden veel minder gebruikt. Men laat er zeker geen kinderen alleen spelen: 'Een nadeel van deze buurt vind ik dat sommige kinderen op straat dingen vernielen. Ook moet je oppassen dat je eigen kinderen niet gepest worden of geslagen', zegt een Marokkaanse vader. Ook de nieuwe bewoners van het Kaapseplein in de Haagse Transvaalbuurt laten zich in deze zin uit (Tijsseling 2000). In deze sterk gemengde buurten geldt dat het gebruik van de openbare ruimte door andere regels wordt bepaald dan die de autochtone en allochtone koopwoningbewoners erop nahouden. In deze buurten is buitenspelen zeker voor de jongste kinderen een begeleide activiteit.

Veel van de huishoudens, met name in Overtoomse Veld (12) en de Indische buurt (9) hebben nog heel jonge kinderen. Voor hen speelt het probleem van de schoolkeuze nog niet. Als tweeverdienende gezinnen hebben ze wel met het probleem van de kinderopvang te maken. Hiervan maken 23 huishoudens gebruik; de helft van hen vindt opvang in de buurt. Verrassend genoeg gezien de publiciteit rond dit onderwerp gaan de kinderen in de basisschoolleeftijd merendeels in de eigen buurt naar school. Op dit punt blijken ouders zich heel goed bewust dat één van de consequenties van het wonen in de stad is, dat zij samen moeten leven met een veelheid van andere culturen en zij wegen dit mee in hun schoolkeuze. 'Zeker voor kinderen is het belangrijk om andere culturen te leren kennen. Daarom zit mijn zontje op een school hier in de buurt', zegt een Nederlandse in Overtoomse Veld. Anderen stellen heterogeniteit op prijs zolang Nederlanders maar niet in de minderheid zijn of, zoals een Nederlandse vader het uitdrukt: 'Een school met de verhouding 60/40 vind ik oké.' Nederlandse kinderen op school zijn belangrijk. In de Indische buurt, waar geen gemengde scholen zijn, verwachten ouders om die reden veelal hun kind wanneer het zover is, op een school elders in Amsterdam Oost, op de Oostelijke eilanden of in de Watergraafsmeer, te doen. Overigens zijn beide wijken dichtbij. De realiteit van de ondervraagde gezinnen wijst dus niet op massale 'witte vlucht'; zij wijst wel op een kwetsbare situatie, waarbij de aanwezigheid van een voldoende aantal Nederlandse kinderen

noodzakelijk is om voor een school in de buurt te kiezen (Karsten 1999). Het betekent ook niet dat ouders die hun kinderen naar een witte school elders brengen, allen Nederlandse ouders zijn. Zo heeft een allochtoon gezin in Overtoomse Veld zijn kinderen op een Daltonschool in Amsterdam Zuid

5 Nieuwkomers en zittende bewoners: spanningen of samenhang?

De bouw van nieuwe koopwoningen in bestaande buurten met bijna uitsluitend huurwoningen leidt tot het bijeenbrengen van twee bewonersgroepen die meestal in financieel en vaak ook in cultureel en etnisch opzicht verschillend zijn. Uit deze verschillende achtergrond zich ook in een andere be- trokkenheid op elkaar en op de buurt?

De bewoners van de nieuwe koopwoningen hebben doorgaans veel onderling contact. Dit geldt zeker voor de respondenten in de Indische Buurt en het Overtoomse Veld. Met de directe buren heeft vrijwel iedereen contact, maar ook met de overige buurtgenoten gaat men veelal om. Het zijn met name deze laatste contacten die kunnen uitgroeien tot echte vriendschap of als zodanig betiteld kunnen worden vanwege hun intieme, emotionele karakter. Een bewoner uit een etnisch gemengd huishouden in Overtoomse Veld zegt hierover: 'De directe buren zijn hulpcontacten. Zij hebben de sleutel. Verderop in de straat woont iemand die een vriendin is geworden. Verder groet ik mensen en maak af en toe een praatje. De mensen met wie ik wil wonen, wonen hier. Leuk met al die verschillende culturen.' In Bijlmermeer staan de bewoners meer gedistantieerd tegenover elkaar. Men groet elkaar wel, maar daar blijft het dan ook meestal bij.

Verder reikende contacten met buren en buurtgenoten die er ook toe leiden dat men bij elkaar over de vloer komt, is een vrij algemeen verschijnsel in nieuwe wijken of complexen. Eigenlijk wijken dus de Nieuw Geinwijk-bewoners af van dit meer algemene beeld. Mogelijk komt dit doordat zij doorgaans al oudere kinderen hebben en zoals uit een eerder onderzoek onder de bewoners van Nieuw Geinwijk (Van Rooijen 1998) bleek, al voor de verhuizing over uitgebreide familie- en vriendennetwerken in Bijlmermeer beschikten, die ook na de verhuizing hun sociale leven blijven bepalen. De behoefte aan nieuwe contacten is daardoor gering. Niettemin tonen ook de Bijlmermeer-bewo-

Tabel 4: Betrokkenheid bij de directe woonomgeving.

		Indische buurt N=16	Overtoomse Veld N=23	Bijlmermeer N=18	Totaal N=57
Schoonhouden omgeving rond huis	Vaak tot altijd	56%	70%	100%	75%
	Soms	25%	13%	-	12%
Aanspreken buurtgenoten op onacceptabel gedrag	Vaak tot altijd	31%	43%	73%	49%
	Soms	38%	22%	17%	43%
Hulp aanbieden aan buurtgenoten	Vaak tot altijd	44%	44%	44%	44%
	Soms	50%	44%	39%	44%
Zelf in actie komen bij incidenten	Vaak tot altijd	44%	22%	44%	35%
	Soms	19%	22%	28%	23%
Politie inschakelen bij incidenten	Vaak tot altijd	75%	57%	72%	67%
	Soms	13%	4%	11%	9%

ners zich zeer ingenomen met het feit dat ze tussen gelijkgestemden leven. 'Hier [Nieuw Geinwijk] wonen allemaal hardwerkende mensen', zegt een bewoner hierover. 'Gelijkgestemd' betekent in dit onderzoek dat men er vergelijkbare opvattingen over het opvoeden van kinderen, het respecteren van privacy en het schoonhouden van de buurt op na houdt. Ook het hebben van betaald werk wordt als zeer belangrijk gezien, zoals uit bovenstaand citaat blijkt. Deze gelijkgestemdheid op vier punten die het dagelijks leven direct raken, blijkt een belangrijke voorwaarde voor het totstandkomen van contacten tussen bewoners, of het nu om onderlinge afhankelijkheden vanwege het delen van dezelfde woonomgeving, ruilrelaties of meer emotionele relaties gaat (Blokland-Potters 1998, 115 e.v.; Van Kempen 1987). Deze laatste komen vooral aan de orde, wanneer het gaat om het welzijn van de kinderen en de gedeelde verantwoordelijkheid die daarbij hoort (zie verder). De middenklasse-idealen die uit de opvattingen spreken, lijken etniciteit als kenmerk van sociale differentiatie te overstijgen. Het merendeel van de respondenten lijkt het niet zoveel uit te maken om etnisch gemengd te wonen. 'Ik heb een Surinaamse, een Egyptische en een Turkse buurvrouw. Alle nationaliteiten lopen hier door elkaar', vertelt een Nederlandse bewoonster van de Oostoever. Zij ervaart dit als positief, ook omdat de opvattingen over hoe samen te wonen en met de kinderen om te gaan weinig verschillen.

In de beoordeling van het 'anders zijn' spelen

het instandhouden van bepaalde gedragscodes dan ook een belangrijke rol. 'Kijk, die mensen hier aan de overkant zijn anders. Ze laten hun kinderen tot 's avonds laat op straat spelen. Dat doen de hoogopgeleide Marokkanen in ons complex ook niet', zegt een Nederlandse in de Indische Buurt over haar buurtgenoten. De allochtonen uit ons onderzoek blijken er hetzelfde over te denken. Een Marokkaan uit de Oostoever uit zijn onvrede over de wijze waarop landgenoten kinderen hun gang laten gaan en troep op straat laten liggen; een Surinaamse Bijlmermeerbewoner verzucht: 'In de huurwoningen wonen andere mensen, minder netjes.'

Contacten met burens en buurtgenoten zijn vaak rondom de kinderen georganiseerd. Kinderen spelen met elkaar en komen bij elkaar over de vloer. Men past op elkaars kinderen en wint advies in over speelplekken, kinderclubs en scholen en biedt hulp indien mogelijk: 'Deze zomer was een moeder uit de buurt haar kind kwijt. Zij belde overall aan om te vragen of wij hem hadden gezien. Iedereen helpt dan mee zoeken' (Nederlandse uit etnisch gemengd huishouden, Oostoever). De buurt, waarop hier gedoeld wordt is de 'beleefde buurt'. Deze vormt ook de context van de volgende activiteiten, die het bestaan van meer neutrale sociale verbindingen tussen de bewoners symboliseren: de buurtbarbecue die soms in het Overtoomse Veld en in de Indische buurt georganiseerd wordt; de zaterdagse schoonmaakactie die een tijdlang in de Indische Buurt is gehouden. Deze actie bestond

eruit dat de straat voor het complex werd schoongeveegd onder het genot van een kopje koffie en een praatje. Dit initiatief is overigens op een lager pitje komen te staan. In Nieuw Geinwijk worden dit soort initiatieven niet genoemd. Wel is de betrokkenheid bij de buurt, voorzover het om het eigen woningcomplex gaat (de beleefde buurt), en de neiging om in te grijpen bij ongewenste ontwikkelingen in de directe woonomgeving groter dan in de beide andere onderzoeksbuurtten (tabel 4). Men wil de buurt graag netjes en fatsoenlijk houden.

Het belang van het wonen met gelijkgestemden voor het ontstaan van een buurtgevoel en het aangaan van contacten in de buurt die verder reiken dan groeten, ruilrelaties of de zorg voor de woonomgeving komt – zeker als er jonge kinderen in het geding zijn – overeen met het beeld uit eerder onderzoek (Krämer 1998). Tegenover de andere buurtbewoners buiten het eigen nieuwbouwcomplex (de beleefde buurt) staat men gedistantieerd. Alleen als het om eigen familieleden of vrienden gaat – zoals in het geval van de zogenaamde doorstromers (afkomstig uit de buurt) – heeft men contacten buiten het eigen wooncomplex (vgl. Van Rooijen 1998; Tijsseling 2000). Voor de overige geïnterviewden geldt dat de andere buurtbewoners letterlijk als anders worden gedefinieerd. Met de uitspraak ‘de mensen in deze buurt (bedoeld is de functionele buurt) lijken op mij’ zijn slechts negen respondenten het eens. Men ziet te veel zaken die men niet goed vindt, zoals de troep op straat, de nog laat op straat spelende kinderen en ook de relletjes op het Allebéplein worden gememoreerd. De situatie lijkt echter een van vreedzame coëxistentie te zijn (Blokland-Potters 1998). Over het algemeen kan men goed leven met de verschillen. Dat geldt althans voor de meerderheid. Sommige bewoners geven aan dat het anders zijn ook als bedreigend kan worden ervaren. ‘Het is hier prettig wonen, maar soms voel ik me niet veilig op straat. De Oostoever ligt wel centraal ten opzichte van de metro en de ringweg. Dat is handig. Maar de buurt heeft een slechte naam.’ Uit dit citaat blijkt hoe het eigen wooncomplex als los van de rest van de buurt wordt beleefd. Buiten het eigen complex voelt men zich niet altijd veilig. In de Bijlmermeer zijn de bewoners bevreesd voor een herhaling van ‘Bijlmer toestanden’ in hun buurt. ‘Het is al enkele keren gebeurd dat ik ’s nachts ben lastig gevallen door zwer-

vers en junkies. Als dit doorgaat, krijg je ongetwijfeld weer die oude vertrouwde gettovorming’, uit een Surinaamse bewoner uit het eerdere onderzoek in Nieuw Geinwijk (Van Rooijen 1998) zijn bezorgdheid.

Hooggestemde beleidsverwachtingen over integratie en spontane contacten tussen nieuwe en zijtende bewoners in achterstandswijken lijken op grond van onze onderzoeksresultaten te moeten worden bijgesteld. Interessant is hierbij, dat verschil in etniciteit niet zo sterk lijkt te spelen als we verschil in gedragscodes. Daarover lijken de middenklassegezinnen van Nederlandse en allochtone herkomst het eens te zijn. Heterogeniteit op zich wordt niet als een probleem ervaren, mits men zich houdt aan de heersende ongeschreven, maar duidelijke gedragsregels.

6 Waardering van het stedelijk wonen door gezinnen

De stad is geen ideaal milieu om kinderen te laten opgroeien: de woningen zijn vaak klein, het verkeer is gevaarlijk, er is gebrek aan (speel)ruimte en sociale controle en de bevolking is heterogeen. Niettemin hebben deze gezinnen er voor gekozen om in de stad te blijven wonen. Hoe bevalt hen dat en hoe lang denken ze hier nog te wonen?

De meeste gezinnen verwachten over vijf jaar zeker nog in dezelfde woning te wonen, wat al aangeeft dat zij tevreden met hun woning en directe woonomgeving zijn. Slechts vier gezinnen noemen het gebrek aan een alternatief als reden hiervoor. Toch verwachten tien gezinnen (vier in de Indische buurt en zes in het Overtoomse Veld) binnen vijf jaar weer verhuisd te zullen zijn; zes gezinnen weten het nog niet. Van deze laatsten woont slechts één in Bijlmermeer. Dit geeft aan hoe zeer de Bijlmermeer bewoners hun overstap naar een koopwoning zonder dat de familie ver weg komt te wonen, waarderen (Van Rooijen 1998). Zij – evenals de allochtone bewoners van de Haagse Transvaalbuurt (Tijsseling 2000) – vormen de doorstromers voor wie de verhuizing binnen de buurt niet alleen een nieuwe woning, maar ook een stap op de maatschappelijke ladder betekent.

De verhuisverwachting van meer dan een derde van de ondervraagde gezinnen in de Indische buurt en het Overtoomse Veld lijkt een onzekere factor te vormen voor de toekomst van de nieuwbouw-

Tabel 5: De waardering van de functionele buurt aan de hand van zes uitspraken.

		Indische buurt N=16	Overtoomse Veld N=23	Bijlmermeer N=18	Totaal N=57
Het is prettig wonen in deze buurt	Oneens	56%	65%	50%	58%
	Neutraal	-	9%	6%	5%
Ik voel me in deze buurt op mijn plek	Oneens	25%	52%	50%	44%
	Neutraal	25%	13%	11%	16%
Ik voel mij thuis tussen deze buurtbewoners	Oneens	63%	91%	83%	81%
	Neutraal	25%	9%	11%	12%
De samenstelling van de buurtbewoners spreekt mij aan	Oneens	50%	68%	56%	63%
	Neutraal	38%	13%	22%	23%
Sommige buurtbewoners kan ik niet begrijpen	Oneens	81%	48%	50%	54%
	Neutraal	6%	26%	22%	19%
In deze buurt hebben bewoners zelden conflicten	Oneens	38%	65%	56%	54%
	Neutraal	44%	9%	17%	21%

complexen. Deze onzekerheid betekent overigens niet dat men altijd denkt de stad te zullen verlaten. In de Indische buurt voert bijvoorbeeld een aantal appartementbewoners aan, dat zij groter willen gaan wonen zodra er een tweede kind is en denken aan IJburg als mogelijke vestigingsplaats. De verhuisverwachting lijkt, meer dan met de buurt, te maken te hebben met de dynamiek eigen aan jonge middenklassegezinnen, zowel op de arbeidsmarkt als in termen van gezinsvorming. De achteruitgang van de buurt wordt maar door twee gezinnen, beiden in Overtoomse Veld, als reden genoemd om te willen verhuizen. Veel meer gezinnen (negen in Overtoomse Veld, vijf in de Indische buurt en vier in de Bijlmermeer) noemen de buurt juist als een reden waarom ze er willen blijven wonen. Voor de meeste gezinnen vormt de buurt echter nauwelijks een punt van overweging, ondanks het feit dat de meningen over de functionele buurt niet erg gunstig zijn (tabel 5).

Een negatieve houding tegenover de – functionele – buurt zou echter in de toekomst aan gewicht kunnen winnen als de kinderen opgroeien. Een Noord-Afrikaanse moeder in Overtoomse Veld zegt: 'Als je kinderen ouder worden en zelfstandiger kan je ze minder goed in de gaten houden en worden ze snel beïnvloed door andere kinderen op

school en in de buurt.' Zij ervaart de buurt buiten het Oostoeverproject als potentieel bedreigend: 'Daar zijn de kinderen niet goed opgevoed.' Het veilig buiten kunnen spelen en de schoolkeuze wegen zwaarder als de kinderen groter worden. In de Indische buurt zijn de mogelijkheden hiervoor beperkter dan in Overtoomse Veld en Bijlmermeer: 'Deze buurt heeft geen prettige bewonerssamenstelling, zeker niet voor kinderen. Die kunnen hier niet buiten spelen', zegt een Nederlandse in de Indische buurt. Dit zou kunnen betekenen dat in buurten zoals de Indische Buurt, waar de verscheidenheid in opvattingen en gedragingen met betrekking tot de vier hiervoor genoemde punten gemakkelijk tot in de beleefde buurt doordringt, sommige gezinnen met kinderen eerder geneigd zullen zijn hun buurt voor een andere in te wisselen. Veel zal echter afhangen van de omvang van de groep gelijkgestemden in de buurt (en daarmee van de uitbreiding van het woningdifferentiatieprogramma). Op het speelplein geldt nu eenmaal de macht van het getal (Karsten 1998a).

7 Conclusies

Dit artikel gaat over de sociaal-ruimtelijke organisatie van het dagelijks leven van middenklassegezinnen in herstructureringswijken en de waardering

daarvan met het oog op de toekomst. Gezien het nog beperkte aantal gezinskooptoningen in de stad, is ook het aantal ondervraagden beperkt gebleven. Desalniettemin hebben we enkele belangwekkende inzichten verworven, die in vervolgstudies nader kunnen worden getoetst.

Het is duidelijk geworden dat één van de doelstellingen van het herstructureringsbeleid, het mogelijk maken van een wooncarrière in stad of buurt, gelukt is. Vrijwel alle ondervraagde gezinnen komen uit Amsterdam, een deel van hen ook uit hetzelfde stadsdeel of dezelfde sector. Het lijkt erop dat het zoeken van een woning in Amsterdam vooropgestaan heeft. Dit is begrijpelijk vanuit het krappe tijd-ruimtebudget dat tweeverdieners met kinderen kenmerkt en de werklocatie van de geïnterviewden. Veruit de meesten werken in Amsterdam dan wel de directe omgeving. Dit maakt een woning in Amsterdam aantrekkelijk.

Kijkend naar de overige dagelijkse activiteiten valt op dat men een actief bestaan leidt. Men is daarbij zowel op de eigen buurt, als ook op de stad als geheel georiënteerd. Het stadsdeel heeft minder betekenis, uitgezonderd in de Bijlmermeer. De ruimtelijke oriëntatie lijkt daarmee af te wijken van die van bewoners uit buitenwijken. Reijndorp e.a. (1998) geven aan dat voor de 'buitenwijkers' territoriale bindingen nauwelijks bestaan. Men werkt op grote afstanden, heeft vrienden door het hele land en doet de boodschappen waar het uitkomt. Een deel van de verklaring hiervoor ligt waarschijnlijk in de verschillende sociaal-ruimtelijke condities. Zowel op buurtniveau als op het niveau van de stad hebben de hier onderzochte Amsterdammers een groter aanbod van werk en voorzieningen dan in de meeste buitenwijken het geval is.

De buurt wordt het intensiefst gebruikt voor de dagelijkse boodschappen, sociale contacten en activiteiten met kinderen. Wanneer men niet tevreden is over de kwaliteit van de winkels, trekt men verder weg. Dat gebeurt vooral als het gaat om de niet-dagelijkse boodschappen. De buurt heeft een belangrijke sociale betekenis: men moet zich kunnen identificeren met althans een zeker aantal buurtgenoten. Die identificatie bepaalt de omvang van de buurt in sociale zin. In veel gevallen valt de sociale buurt dan ook samen met de omvang van het

nieuwbouwcomplex: daarbinnen heeft men contacten met burens en buurtgenoten. Veel van die contacten zijn georganiseerd rondom de kinderschoolen, kinderopvang en speelpleinen worden geselecteerd op de aanwezigheid van een voldoende aantal gelijkgestemden. Daarbij zijn de meeste bewoners niet op zoek naar volledig witte instellingen, men waardeert diversiteit, maar de eigen identiteit moet voldoende steun krijgen. In Overtooms Veld, waar een gemengde school in de buurt is en waar de kinderen buiten kunnen spelen met bekende andere kinderen, lijkt men op deze punten beter uit de voeten te kunnen dan in de Indische Buurt. In beide onderzoekslocaties wordt het buurtpark zeer gewaardeerd voor informeel sporten en kinderactiviteiten.

De stad als geheel komt in beeld – zoals hierboven aangegeven voor het werk – en verder voor vrijetijdsactiviteiten als winkelen, culturele en andere uitgaansactiviteiten. In Overtoomse Veld is men hierbij volledig op de stad georiënteerd. Voor de Indische Buurt geldt dat in iets mindere mate. Hier wordt ook de buurtmarkt bezocht, evenals een enkel restaurant of café. In Bijlmermeer functioneert de Amsterdamse Poort als een stad in de stad alhoewel om winkelen gaat. Uitgaansactiviteiten hebben de Bijlmermeerbewoners veel minder.

Op het punt van integratie kunnen wij de conclusies uit voorafgaand onderzoek (Blokland-Potters 1998; Kleinhans e.a. 2000) grotendeels bevestigen. De koopbewoners gaan primair om met gelijkgestemden en dat zijn buurtgenoten met dezelfde opvattingen over werken, het opvoeden van kinderen, het respecteren van elkaars privacy en de zorg voor de woonomgeving. Interessant hierbij is dat etniciteit geen dominante rol lijkt te spelen maar gemeenschappelijk onderschreven gedragsregels wel. Deze regels worden gevoed door middenklasse-idealen rond het opvoeden van kinderen, het schoon en netjes houden van de eigen buurt en het hebben van een baan. In de ogen van veel autochtone én allochtone koopbewoners voldoen de overige (huur)bewoners vaak niet aan deze onderschreven regels. Dat maakt dat men niet met elkaar omgaat. Uitzondering zijn de allochtone doorstromers die familie in de directe (huurwoningen)omgeving hebben met wie men nog altijd omgaat.

De meeste geïnterviewden denken in de nabije toekomst in de woning te blijven wonen. Vooral de allochtone bewoners lijken tevreden met de betere woning en de hiermee gerealiseerde sociale stijging. Voorzover er twijfels zijn, hangen die vooral samen met de kinderen: het appartement wordt te klein voor een nog te verwachten kind of de buurt wordt als te kindonvriendelijk gezien. Voor het beleid betekent dit dat, wil men middenklassegezinnen met kinderen blijvend aan de stad binden, men grote woningen in voldoende aantallen bij el-

kaar moet bouwen. Het betekent ook dat men niet alleen naar de woningbouwproductie moet kijken, maar ook naar de gehele kind-infrastructuur binnen wijken (Karsten 1998b). Kunnen kinderen buiten spelen en zich zelfstandig bewegen naar school en sport? Vanuit het marktdenken (er is een herkenbare vraag) en vanuit de stad (een meer gemengde bevolking en draagvlak van voorzieningen en werkrelaties) zou een extra inspanning op dit punt aan te bevelen zijn. De Yup is allang niet meer de enige die geïnteresseerd is in stedelijk wonen!

Literatuur

- Blokland-Potters, T., 1998, Wat stadsbewoners bindt. Sociale relaties in een achterstandswijk. Kampen: Kok Agora.
- Castells, M., 1993, 'European cities, the informational society, and the global economy.' Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 4: 247-257.
- Doom, J.J.M. van, 1955, 'Wijk en stad. Reële integratiekaders?' In: Praeadvies voor het congres over sociale samenhangen in nieuwe stadswijken. Amsterdam: ISONEVO.
- Droogleever Fortuijn, J., 1993, Een druk bestaan. Amsterdam: Spinhuis.
- Hirsch, F., 1977, Social limits to growth. London: Routledge & Kegan Paul.
- Karsten, L., 1998a, 'Growing up in Amsterdam. Differentiation and segregation in children's daily lives.' Urban Studies, 3: 565-581.
- Karsten, L., 1998b, 'Naar een kind- en oudervriendelijke tijd-ruimtelijke infrastructuur.' In: L. Schreuder (red.), Buitenschoolse opvang. Utrecht: NIZW, 4-9.
- Karsten, L., 1999, 'Herstructurering van de vooroorlogse stad. Naar een aantrekkelijk woonmilieu voor werkende ouders en kinderen?' In: R. Van Kempen en H. Priemus (red.), Stadswijken en herstructurering. Assen: Van Gorcum, 41-47.
- Kempen, E. van, 1987, 'De stadsbuurt in een veranderende samenleving. Idee en werkelijkheid.' Geografisch Tijdschrift, 1: 27-38.
- Kempen, E. van, 1998, 'Housing differentiation in downgraded areas. Cure or the overture to new problems?' In: S. Gromark, I. Ambrose and T. Tanninen (red.), Resurgence and transcendence assessing long term social consequences of the implementation of housing policies and renewal policies in Europe. Göteborg: Chalmers: 141-155.
- Kempen, R. van en H. Priemus (red.), 1999, Stadswijken en herstructurering. Assen: Van Gorcum.
- Kleinmans, R. en L. Veldboer, J.W. Duyvendak, 2000, Integratie door differentiatie? Een onderzoek naar de sociale effecten van gemengd bouwen. Den Haag: Ministerie van VROM.
- Krämer, S., 1998, Woningdifferentiatie in Amsterdam. Een onderzoek naar de buurtgebondenheid van bewoners van nieuwbouwoopwoningen. Amsterdam: Doctoraalscriptie Sociale Geografie (niet gepubliceerd).
- Ministerie van VROM, 1997, Nota Stedelijke Vernieuwing. Den Haag: Ministerie van VROM.
- Reijndorp, A. e.a., 1998, Buitenvijk. Rotterdam: NAI.
- Rooijen, R. van, 1998, Woningdifferentiatie in de Bijlmer. Een onderzoek naar de woonbeleving van bewoners in Nieuw Geinwijk. Amsterdam: Doctoraalscriptie Sociale Geografie (niet gepubliceerd).
- Short, J.R., 1996, The urban order. An introduction to cities, culture and power. Cambridge, MA/Oxford: Blackwell.
- SCP, 2000, De kunst van het combineren: Taakverdeling tussen partners. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tijsseling, Tj., 2000, Herstructurering en buurtbetrokkenheid. Amsterdam: Doctoraalscriptie Sociale Geografie (niet gepubliceerd).
- Wijs-Mulkens, E. de, 1999, Wonen op stand. Amsterdam: Spinhuis.